

ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ У ПІДЛІТКІВ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ

У статті розглядаються передумови формування у підлітків екологічної свідомості та відповідального ставлення до природи.

The pre-conditions of forming at the teenagers of ecological consciousness and responsible attitude toward nature are considered in the article.

Постановка проблеми дослідження

У наші дні особливого значення набуває відповідальне ставлення людини до природи. Збереження здоров'я людей, забезпечення їх продуктами харчування, енергією, охорона природного середовища від забруднення, збереження генетичної різноманітності біосфери стали глобальними проблемами людства, які потребують негайного вирішення.

Цілеспрямований процес формування відповідального ставлення школярів до природи в усіх видах навчальної суспільно корисної діяльності та складають сутність екологічної освіти та виховання. Вона конкретизує й поглиблює одне з завдань навчально-виховного процесу – формування екологічної культури шкільної молоді.

Аналіз досліджень і публікацій

Аналіз досліджень і публікацій науковців Ф.Гиренок, Е.Гірусова, Е.Голдсмита, Е.Гора, Н.Городецької, І.Жибуля, І.Кравченка, В.Лося, О.Тоффлера, В.Хесле [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8] та інших учених показав, що великого значення природи у вихованні дитини надавалося з давніх часів. Педагогічну цінність формування гуманних почуттів в дитини засобами природи підкреслювали великі педагоги Ж-Ж. Руссо, Г. Песталоцці, Ф. Дістерверг та ін.

А.Гумбольдт та Ж-Ж. Руссо відмічали виховання у дітей чуття природи як відчуття її благодатного впливу на людину.

Я.Коменський підкреслював у «Великій дидактиці» важливу роль натуральних об'єктів у засвоєнні учнями природних понять. Він радив починати навчання з загальних спостережень над об'єктами, що добре впливають на почуття та уяву, маючи на увазі природне оточення людини.

Великий педагог К. Ушинський вважав недоліком у виховному процесі неувагу до впливу природи на формування особистості, закликав розширити спілкування учнів з природою. Свого часу К. Ушинський писав про те, що логіка природи найдоступніша і найкорисніша для дітей. Цю ідею К. Ушинський застосував.

В.Сухомлинський разом з учителями домагався того, щоб перші наслідки своєї розумової праці

дитина відчула під час активної взаємодії з природою. Вчений-педагог зазначав, що вміння навчити дитину вчитися можна порівнювати з найтоншим інструментом, який має 5 різців: уміння спостерігати явища навколишнього світу, думати, висловлювати думки, читати, писати. Всіма цими вміннями дитина і має оволодіти у початковій школі. А своєчасно і міцно сформовані – вони і є тим інструментом, що породжує гідність мислителя-трудівника, підкреслював В. Сухомлинський.

Мета публікації

Мета публікації полягає у розкритті педагогічних передумов формування у підлітків відповідального ставлення до природи.

Завданнями дослідження є:

1. Розглянути сучасний стан взаємовідносин «Людина – Природа – Цивілізація» і основні вузли етично-філософських протиріч в ній на сучасному етапі суспільного розвитку; основні шляхи виходу з глобальної кризи, що пропонувалися філософами і вченими XIX-XX ст. і їх реальне співвіднесення з екологічною ситуацією, що склалася; роль і місце екологічного виховання в загальному контексті екологічної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження

При розробці системи екологічного навчання та виховання ми враховуємо той факт, що відповідальне ставлення до природи багатоаспектне. Вкажемо на три основні з них. Перший аспект означає відповідальне ставлення до природи як предмета матеріального виробництва, об'єкта праці й життєдіяльності людини. Другий аспект – це ставлення до особистісних природних даних, до свого організму, який також є в системі екологічної взаємодії. Третій – показує відношення людей до природоохоронної діяльності [3].

Принциповим значенням в педагогіці є положення про те, що ставлення до природи стає відповідальним тільки за умови всебічного екологічного виховання особистості з дошкільного віку до глибокої старості.

У тій кризовій екологічній ситуації, в якій перебуває наша країна (та й світ у цілому), школа

не має морального права виховувати споживацьке ставлення до природи. «Розруха не в навколишньому світі, розруха в головах!» – говорив відомий літературний персонаж – професор Преображенський (М.Булгаков, «Собаче серце»). Однак більшістю людей екологічна криза уявляється, як щось зовнішнє по відношенню до людини, а не породжене нею самою. Духовний чорнобиль породив Чорнобиль екологічний. І вирішення екологічних проблем – це насамперед зміна свідомості. Екологічна свідомість, – це сукупність уявлень (як індивідуальних, так і групових) про взаємозв'язки у системі «людина – природа» і в самій природі, існуючого ставлення до природи, а також відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею.

Донедавна як у світі в цілому, так і в нашій країні формувалась екологічна свідомість антропоцентричного типу. Це така система уявлень про світ, згідно якою вищу цінність являє людина, а природа має цінність постільки, оскільки вона цінна для людини; метою взаємодії з природою є задоволення потреб людини, а характер взаємодії визначається «прагматичним імперативом»: правильним і дозволеним є те, що корисне людині і людству; діяльність з охорони навколишнього світу продиктована віддаленим прагматизмом – необхідністю зберегти природне середовище, щоб ним могли користуватися майбутні покоління.

До яких екологічних наслідків це призвело – ми вже знаємо. Тому на даному етапі розвитку суспільства постає потреба у формуванні екологічної свідомості ексцентричного типу та у формуванні відповідального ставлення до природи. Це така система уявлень про навколишній світ, відповідно до якої вищу цінність являє собою гармонійний розвиток людини і природи, що є елементами єдиної системи; метою взаємодії з природою є максимальне задоволення як потреб людини, так і природи, а характер взаємодії визначається екологічним імперативом: правильним і дозволеним є те, що не руйнує екологічну рівновагу; етичні норми і правила однаковою мірою поширюються на взаємодію як між людьми, так і зі світом природи; діяльність з охорони природи продиктована необхідністю зберегти її заради неї самої.

Щоб надати процесу ознайомлення дітей з природою чіткої екологічної спрямованості, програми слід удосконалити, на мою думку, у таких напрямках:

- 1) усунути антропоцентричний підхід до вивчення матеріалу;
- 2) у пояснювальній записці до програми виділити такі завдання, як: розвиток особистої відповідальності за стан збереження природної

рівноваги навколишнього середовища, вироблення екологічно грамотної поведінки у природі, засвоєння етичних норм у ставленні до членів суспільства та об'єктів природи та ін.;

3) передбачити формування у молодших школярів елементарних, але науково достовірних екологічних уявлень та понять, розкриття існуючих у природі закономірностей, доступних для дітей цієї вікової категорії.

І, нарешті, досягнути успіхів у формуванні екологічної свідомості ексцентричного типу можна лише тоді, коли підростаюче покоління оволодіє стратегіями і технологіями взаємодії з природою. Адже свідомість формується у процесі діяльності.

Відповідальне ставлення до природи – це здатність та можливість школяра свідомо, а значить, цілеспрямовано, добровільно, виконувати вимоги і вирішувати задачі морального вибору, досягаючи певного економічного результату. Метою поведінки школяра повинні бути такі вчинки, які спрямовані на підтримку відтворюючих сил природи, нанесення найменшого ущербу її естетичним і матеріальним цінностям, на збереження природи для майбутніх поколінь. Добровільне, вільне дотримання моральних вимог, пов'язаних з відношенням до природи, передбачає почуття впевненості в необхідності такої поведінки, а не страх за можливе осудження з боку оточуючих. Стійкі переконання дозволяють людині протидіяти будь-яким впливам, а також долати свої переконання, які не відповідають правилам екологічної поведінки.

Відповідальність, як внутрішня якість особистості, є поєднання раціонального і емоційного розуму та почуттів. Екологічна відповідальність пов'язана з такими якостями школяра, як цілеспрямованість, зібраність, вміння мобілізувати свої можливості, самоконтроль, передбачення ближніх та віддалених наслідків своїх дій в природному середовищі, критичне ставлення до себе та інших. Вчителю необхідно знати, що екологічна відповідальність, як і інші явища соціальної відповідальності, виражається в таких емоційних станах, як турбота, занепокоєння, старанність, тривога, напруженість, хвилювання, зосередженість, сумнів та ін.

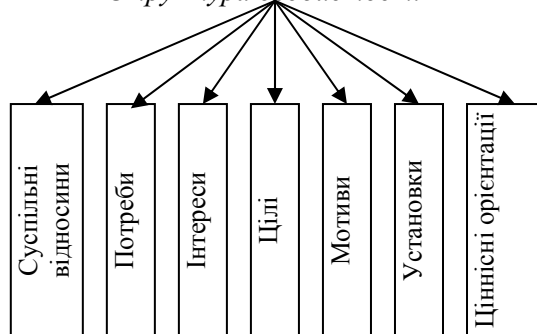
У реальному житті між відповідальністю, як рисою особистості, й безвідповідальністю як її антиподом, існує багато переходів. Школяр може мати відповідальне доручення в справі охорони природи, але відносить до нього формально; може знати, як потрібно поводитися в тій чи іншій екологічній ситуації, але не втілює свої дії в реальний вчинок; може бути наділений рядом обов'язків, але не мати достатніх можливостей для прийняття екологічних рішень. Можлива й

така ситуація, коли учень добросовісно виконує всі норми і правила, але реалізує свою діяльність як простий вчинок, а не як відповідальне творче ставлення. Найбільш цінна така позиція, коли в конкретній екологічній ситуації учень веде себе активно, творчо. Школа покликана максимально використовувати кожного учня з житті колективу, всі наявні можливості для створення передумов формування відповідального ставлення до природу, забезпечити залучення учня в широку систему відповідальної залежності в умовах навчальної, ігрової, трудової, професійної діяльності.

В навчально-виховному процесі учитель повинен враховувати всі можливі ступені відповідальності учнів та знаходити відповідні способи оцінки, заохочення, засудження, переконання учнів, розвивати їх здібності та готовність стати суб'єктом відповідальності в цілому та екологічної відповідальності зокрема. Ефективність формування відповідальності школяра залежить від того, наскільки в навчальному процесі будуть враховані основні складові перебудови суспільних відносин в компонентах внутрішньої структури особистості.

Кожна складова частина зображеної послідовності має відносну самостійність. Завдання екологічного навчання і виховання відображається в тому, щоб найбільш повно перетворити суспільну необхідність збереження природи у внутрішні потреби та інтереси школярів [1].

Структура особистості

Для педагога важливо, щоб потреба спілкування з природою побічно впливала на соціальні потреби учня. Потреба в спілкуванні з природою, в її збереженні включається в систему мотивів індивідуальної поведінки. Відповідальність на рівні мотивів виступає як соціально збуджуючий стимул. Ставлення людини до природи виявляється в тому, наскільки глибоко нормативно-ціннісні аспекти світоглядного поняття природи взаємодіють з системою цінностей. Соціальні цінності, якими керується людина в своїй поведінці, набувають в її свідомості відповідного значення, тому так

важливо, щоб в число цих цінностей були включені і екологічні.

Специфіка екологічних ціннісних орієнтацій полягає в їх універсальності: вони охоплюють властивості природи з точки зору не тільки практичної, утилітарної цінності, а і пізнавальної, естетичної, моральної, економічної. Тому екологічна освіта спрямована на сприймання природи як вічного джерела пізнання, здоров'я, людських радостей. Широкий погляд на світ людей в світі природи, розуміння багатогранної цінності природи і перспектив розвитку людства, своєї країни і свого життя – необхідна умова виховання почуття екологічної відповідальності. Рівень відповідальності школяра буде визначатися тим, наскільки є соціально значимі норми і правила ставлення до природи. З точки зору моралі відповідальне ставлення до природи повинно базуватися на переконанні, що природа належить як сучасним, так і майбутнім поколінням.

Висновок

Зміст поняття «відповідальність перед природою» (екологічна відповідальність) містить у собі всі суттєві ознаки поняття відповідальності як соціальної і психологічної категорії і є актом свідомості, оскільки свідомість – це спосіб ставлення до об'єктів своєї діяльності з урахуванням їх властивостей та можливостей. Педагогічний процес повинен бути спрямований на формування таких психологічних властивостей особистості, як потреба в спілкуванні з природою, інтерес до пізнання її законів, мотиви поведінки і діяльності по охороні природи; переконання – в соціальній обумовленості відношення людини до природи, в необхідності управління природними явищами. Навчання передбачає в якості кінцевої цілі і результату засвоєння школярем категоріальних зв'язків. Аналіз психологічних основ відповідального, правильного ставлення показує, що методи і прийоми навчання і виховання повинні бути спрямовані на переведення у внутрішній світогляд особистості соціальних екологічних орієнтирів: знань, умінь, ціннісних характеристик та ідеалів, принципів, правил відношення цивілізованого суспільства до навколишнього природного середовища.

Тому процес формування екологічної відповідальності – екологічна освіта і виховання – повинні розпочинатися якомога раніше. Навмисне продовження дитинства в умовах сучасного суспільства викликає у юнаків та дівчат стан безвідповідальності. Штучне уникнення відповідальності – це припинення розвитку.

Література

1. *Гирусов Э.В.* Экологическое сознание как условие оптимизации взаимодействия общества и природы // *Философские проблемы глобальной экологии.* – М., 1989. – С. 96.
2. *Голдсмит Э.* Путь: экологическое мировоззрение. – К.: «Эхо – Восток», 1995. – С. 37.
3. *Городецкая Н.А.* Природе – забота молодых. М.: Природа, 1998. – С. 78.
4. *Жибуль И.Я.* Экологические потребности: сущность, динамика, перспективы. - М.,1991.
5. История взаимодействия общества и природы: Тезисы конференции – М.: 1990. – Ч.1-3.
6. *Кравченко И.И.* Экологическая теория в современных теориях общественного развития – М., 1992.
7. *Лось В.А.* Взаимоотношения общества и природы. – М.: 1990.
8. *Хесле В.* Философия и экология. – М.: Мысль, 1993. – 234 с.